

AKTIVIZMUS, PROLETÁRSÁG ÉS INDIVIDUALIZMUS

Haraszi Sándor a *Bácsmezei Napló* karácsonyi számába egy szép, kemény és kellemetlen cikket írt *Irodalom – 1922* címen, amelyben az irodalmat, a művészeket két nagy csoportra osztja: öregekre és fiatalokra, individualistákra és kollektív érzésűekre, haladókra és holnap-ígéretesekre, a burzsoá ideológia védőire, a proletariátus forradalmi törekvéseivel egyirányú harcosokra. A cikk ügyes és hűvös szerzője egy szívtelen, kegyetlen mozdulattal elsöpör és eltemet minden eddig élő „burzsoá” művészetet, és az aktivista művészet diadalmas búzaszemét látja már kikelni a hullaszagú világ romjaiból.

Az aktivizmus és dadaizmus lényegén vagy szükségességén annál kevésbé óhajtok vitatkozni, mert magam is érzem, hogy kell fejlődni, keresni, törvényeket dönteni, hagyományokat rombolni. Csupán a fenti igaztalan, hibás mértékkel mért felosztáshoz szeretnék hozzászólni.

A művészet eddig csakugyan a kevesek, ha nem is csupán egy osztály, művészete volt. Az alacsony, elnyomott, bámész tömegnek nem tetszett Michelangelo vagy Rembrandt (ha véletlenül hozzájuk juthatott), a proletariátus nem élvezi Beethoven zenéjét, és nem becsüli sokra Flaubert-t vagy Dosztojevszkijt. Az alkotók nem gondoltak analfabétákkal, tompa, bárgyú tömegekkel, Giordano Bruno büszkén odafirja a *De umbris idearum*nak elejére: „non Vos, sed Doctos quaerit opus”. Nem nektek, hanem a tanultaknak szól ez a mű. Természetes, hogy ezeknek a művészeknek és íróknak nem voltak nagyszámú megértői. Ez nem volt helyes, s ez ma sincsen jól, s lehet, hogy mindezért a tirannizmus, a feudalizmus vagy a kapitalizmus rendszere a hibás, de azért nem látom jogosnak a „kapitalista művészet” elnevezést. Hiszen akkor is megvolt már a *l'art pour l'art* művészet, amikor még nem volt szövegép és nem volt kapitalizmus.

Aztán meg azért, mert egy gyári munkás ásítozik Anatole France könyve mellett, mert egy kommünár felgyújtja a Louvre könyvtárát, mert egy forradalomban fosztogató porleány kötényt varr magának Rubens vásznából, s mert ezért a kapitalizmus a hibás, nem lehet arra a következtetésre jutni, hogy Anatole France, a Louvre 80 000 kötetének szerzője és Rubens kapitalista művészek, és alkotásuk kapitalista művészet. Ez sohasem durva és otrombán hibás következtetés.

Haraszi Sándor azt írja továbbá, hogy a burzsuj írókat a kapitalizmus vezényli, s távol állnak a proletárság problémáitól. Ez schogyan sem áll, hiszen az írók állandóan összeütközésbe kerülnek a társadalmi renddel, az állammal, a törvénnyel. Hirtelen például hozom fel Petőfit, Shelleyt, Heinét, Rollandot, Strindberget, Gorkijt, Adyt, Barbusse-t. Ezeket csak nem vezényelte a kapitalizmus!? És nem tudom, nem Zola, Ady, Hamsun, Barbusse, Tolsztoj, Gorkij, Sinclair és Heijermans áll-e közelebb a proletár problémákhoz, mint Mácza vagy Kahána Mózes gyökvonások, fordított betűs zagyvaságai, melyekből értelmet vagy pláne „a munkásosztály politikai törekvéscivel egyirányú” harcos világnézetet, azt hiszem, a legfelvilágosodottabb vasmunkás a legnagyobb elfogultsággal sem tudna kiolvasni. A magyar proletárdiktatúra alatt a *Ma* költői burzsujt ordítottak mindenkire, aki egy értelmes, alanyos és állítmányos mondatot mert leírni. Pedig a *Ma* tarka tipográfiájából, kusza különösségeiből semmi közösség nem bontakozott ki a proletársággal. Az aktivizmus új út, mely szükséges célokhoz vezethet, de ez az út eddig közel sem egyirányú a proletárság törekvéscivel. A proletárság útja a boldoguláshoz, az osztálykülönbségek megszüntetéséhez vezet sztrájkokon, utcai harcokon, parlamenti beszédeken, bölcséleti irányokon, szindikalizmuson, kollektivizmuson, bolsevista kísérleteken keresztül a nagy felszabaduláshoz. Az aktivizmus új rendért küzd. A cél szép, érthető és rokonszenves, de az elindulás, a küzdés módszerei és eszközei kuszák, csúnyák, érthetetlenek és mosolyra készítenők, mintha egy skizofrénias elmebeteg viselkedését szemlélnők. (Meg kell említeni, hogy Kassáknak, sőt akár Haraszi Sándornak is van néhány verse, melyek csupán furcsa, fonák formájuk miatt kerültek az aktivista alkotások közé. Valójában ezek szépek, magvasak, ölükbén gondolatot és muzsikát hordozók, és ezért épp annyira l'art pour l'art versek, mint Babits vagy Wordsworth költeményei. Nem

állíthatom azonban, hogy ezek jobban megközelítették volna a proletárság kínjait és akarásait.) Az aktivizmus programja és az aktivista művészet között fel nem mérhető különbség van, akárcsak az egyházi állam és a krisztusi gondolat között. Ha az aktivisták továbbra is ezzel a kába módszerrel, ezzel a bizzar és haszontalan fegyvertárral indulnak az új rend felé, úgy semmit se rombolnak le, és sohasem teremtik meg az új Életet. Így zűrös, bárgyú kuszaságba kerülnek, ahol nincs gondolat, nincs fogalom, nincs képzettársítás, nincs emóciós pálya, nincs emlékkép, nincs képzelet, röviden: ahol nincs agyvelő. Azt hiszem, a proletárságnak ez sohasem lehet iránya és célja.

A másik ellenvetésem az, hogy az aktivizmus nem kollektív művészet. A kollektív érzésű művészetet egyébként is nehéz elképzelni, hiszen minden művészet lényege a szabadság, az egyén szemlélésének lehetősége. A művészet a szubjektív szemlélődés – ahogy Hegel tanítja. A kereszténység például, amely elindulásakor az egyforma szeretet és az egyenlőség tanaival mindenestre kollektív megmozdulás volt, nem tudott kollektív művészetet fakasztani önmagából. Mivel művészi alkotásokról volt szó, kifejezetten individualista irányokat követett, az egységes, mindenütt jelen levő isten helyett egyéneknek tömjénezett, visszatért az emberi pogány istenekhez, majd egyes szentek életét dicsőítette. Az egyént emelik ki még a felebaráti szeretet és az egyformaság gondolatának idejében is.

A kommunizmus és az individualizmus egyébként nem ellentétes fogalmak. A kommunizmus az egyén gazdasági felszabadulását kívánja, és éppen az elnyomott tömegekből akar öntudatos egyéneket nevelni. Az egyén nem lehet annyira alárendelve a köznek, ahogy azt a dogmatisták és a társadalmi monisták álmodják. Igazat kell adni Arisztotelésznek, amikor Platón államáról vitatkozva azt írja, hogy az egyént inkább kell tisztelni, mint az államot. Az egyénben is van erő, nemcsak a társadalomban, és ha az egyén átalakítja környezetét, úgy cvvel megváltoztatja a társadalmat is. Ennélfogva a társadalom sohasem maradhat zárt kemény dogmában, halott mozdulatlanóságban, mint lezárt kriptá. A merev monizmus, a csudaszájú kollektívizmus fogalma üres elképzelés, mely éppen annyira lehetetlen, mint az egyenlőség gondolata. Vágyom és akarom, hogy az osztálykülönbségek megszűnjenek, de nem tudom elképzelni, hogy az egyéni különbségek eltörölhetőek legyenek. Mindig lesznek erősek és gyengék, cselekvők és szenvedők, rajongók és közönyösek. Nem lehet egyfor-

ma agyvelőket formálni, egyforma számú, alakú, helyzetű, kémiai és energiai összetételű agysejteket teremteni, s ezért sohasem lehet el-
tűntetni az egyéni ellentétet, az individualizmust és az individualista művészetet. Igaz, hogy az aktivizmust mai formájában, minden betű- és számjegyismerő iskolás gyerek művelheti, de azt hiszem, ez még nem kollektív művészet. De a kollektív művészet más formában és alakban sem látszik életképesnek. Platón és néhány neokantista elképzelése szerint is csak sápadt, halott ábrádnak látszik, vagy lenge, zavaros tervezettségnek, akárcsak Tolsztoj álma a népies, keresztény művészetről.

Mіндеzt azért írtam le, hogy alátámasszam ellenvetésemet, hogy az individualista művész még nem burzsuj művész. Az individualizmusnak éppúgy nincs köze a kapitalizmushoz, ahogy az aktivizmusnak a kollektív érzésű művészethez. Itt nem lehet ilyen vaskosan és tévesen sablonizálni. Miért lenne kollektív érzésű művészet az aktivizmus? Hiszen éppen a kollektívumok, a proletár tömegek előtt ismeretlen és idegen ez a művészet! Egyébként Harasztai Sándor önmagának mond ellent, mikor azt írja, hogy az aktivizmus azért a rendért küzd, „mely szabaddá teszi az embert a mai kötöttségéből”. Hisz ez tiszta individualista program!

Abban teljesen egyetértek Harasztival, hogy a kevesek – szerinte a kapitalizmus – művészetén mindencsere változtatni kell, mert mindenkinek joga van érezni, érteni és élvezni a szépet. A művészet megváltás, mert a művészet szabadít meg az akarat nyomasztó kényszeréről – mondja Schopenhauer. És talán leghelyesebb, ha a megoldást Nietzsche félmondatában keressük: „Nicht nur fest sollt Ihr euch pflanzen, sondern hinauf.” El kell tüntetni az elnyomottságot, a csordaszellemet, a rabszolgaerkölcsöket, a tömeglélek lomha, lapos sötéttségét. Egyéneket kell csinálni a milliókból, fel kell emelni az elnyomottakat, és nem elnyomni a feltörő egyéniségeket. Fölfelé kell vinni a tömegeket, s fent a lomha, sűrű, sötét anyag felbomlik szellemmé, öntudattá, eszmévé, gondolattá, mint szennyves víz tiszta páragyöngyökké.

Fölfelé, a tökéletesebb ember felé!

KARINTHY FRIGYES: NEVETŐ DEKAMERON

A cím nevetést ígér, a címlapról nevető grimaszok torzulnak felénk, mégis ezen a könyvön, ezen a száz humoreszken nem nagyon sokat fogunk nevetni. A humoreszkek java részét már ismerjük, szétszórva olvastuk őket lapokban, régebbi Karinthy-könyvekben, de ez az ismerősség nem oka még a mosoly elmaradásának. Az ok Karinthy humorában van, abban a mély, nagyszerű és kegyetlen humorában, mely nem sokáig mulattat, és hamar elszomorít. Bergson írja a nevetésről szóló tanulmányában, hogy a vidámság fehér, könnyű hab, mely a változások hullámain hintázik. De mikor tenyerünkbe vesszük ezt a pezsegő, pattogó vidámságot, és ajkunkhoz érintjük, csodálkozva vesszük észre, hogy keserűbb még, mint a hullám, mely partra hozta. Ezt mondhatjuk Karinthy humoráról is. Menynyire más ez, mint a mikszáthos anekdotázás, Iltai Jenő érzélgős derűje, Herczeg Ferenc szesz Gyurkovics-humora. Mark Twain ártatlan élcelődése vagy a szelíd, szemüveges és szellemesnek nemigen mondható germán humoristák mulattatása. Karinthy boncol, széjjel-szedi a leket, az uralkodó gondolatot, mint kisgyerek a játékbábút. Kitűnik, hogy ostoba fűrészpor van a bábuban, s ez a csalódás egy ideig nagyon mulatságos. De aztán mégiscsak elkomorodunk: hát ez az egész, ez volt a csodásan csinos bábu, a játékszoba fejedelme? Kegyetlen ez a humor, de új, eredeti és mélységes. Nem a gúny keseríti, nem a szarkazmus sózza, hanem a megkapó lélekismerés teszi fűszeressé és értékkessé. Teljesen személytelen ez a humor, sohasem kicsinyeskedő és élclapszerű, tiszta, szimbolikus fogalmak felé törekszik, akárcsak Molière, amikor a fősvényről, a tudós nőkről, a képzelt betegről ír vígjátékot. Karinthynek is az ideges úr, a felelős ember, a gazdag ember, a gögicsélő nő, az elfogult apa a tárgya és modellje.

Ez a jellemkomikum, a szimbolikus komikum felé indulás néha misztikus, metafizikus talajra csalja az frót, írása teljesen elveszti a humoreszk groteszk köntösét, inkább komoly, bíboros és bölcselmi, szinte nietzschei lepleket ölt magára, melyben tételek, hitek és megállapítások rejtőznek. (Minden másképp van. A kályha mindenkihez meleg. A mező. Hinta. A zöld barackok. A hőember.)

Kedveli a fonák beállításokat, a bizarr látószöveget, ahonnan hamarább látjuk torznak, csempének, sutának az emberket és az cse-

ményeket, mint a tér és idő megszokott laposságában. Karinthy nemcsak beállít és megfigyel, hanem még a legfurább, a legmulattatóbb beállításnál is taglal, boncol, elemez, célt keres, ahol majd meddően, pucéran otthagyja a felnyitott lelket. Mulatunk rajta, hogy semmi sincs benne. „A nevetés oly várástól származik, melynek hirtelen semmivé válik a kimenetele” – mondja Kant. Mi is nevetünk ezeken az üresen elpattanó buborékokon, az emberek, a jellemek, a mafla események cifra nagyhangúságán és kongó ürességén, de ne feledjük a bergsoni hasonlatot: ez a nevetés vidáman sistergő, pukadozó tengerhab, amely lanyarul keserűen összehúzza a szánkat, ha komolyan megfélemlük. Ez a hasonlat illik legjobban és legőszintebben Karinthy mély, értékes, eredeti humorához.

SZÍNEK ÉS SZENVEDÉSEK

Az élet szalad, a napok halkán hullanak a mulandóság kaszája alatt, mint méla, mezsei virágok. Ijedten vesszük észre, mennyi virág hull, hervad, haldoklik mögöttünk, ijedten vesszük észre a ráncokat, az enyészet ványadt vonásait, lelkünk fáradását, lángok hunyását, akarások lankadását, álmok sápadását, szeretések fakulását – ó, az élet szalad, mint balga gyermek, és az élet olyan kegyetlen, mint középkori vésztörvényszék: mindenkit halálra ítél. Ha megállunk, és visszatekintünk a múlt fonnyadt, ravatalszagú mezőjére, úgy lehajtjuk fejünket, mint vigasztalan virág az őszben. És ez a visszatekintés nem pusztán érzélgős emlékezés, hanem magunkba szállás, elmélyülés, megtisztulás. Kis áhítat, sok bölcselkedés és sok elesüggedés. És mégis az emlékezés, a temetőillat simogat, bódítgat, mint puha, bűvös asszonyi kéz, mely ígéretes ködökbe simogatja a lüktető halántékokat. Az emlékezés vigasztaló, felüdítő, finomító valami, s ahogy a püpos anconai poéta dalolja: ancor che triste e che l'affano duri! Még akkor is jóleső a visszatekintés, ha szomorú dolgokra emlékezünk, s ha a bánat még mindig él szívünkben. A hervadás szomorúsága megtisztulást is jelent, a könnyek lemosását a minden-nap sarát, és bánatunk megtisztul, megfehéredik, mint kavics a tovasiető csermely medrében.

Tavaly ezen a napon riadt, ijedt fájdalom hasította végig lelkünket, s mi szédítő döbbenettel álltunk meg a hihetetlen hír előtt. Oly

kegyetlen volt és oly iszonyatos. Valami nagy üresség, valami váratlan, süket csend támadt a lelkünkben, mintha melegen muzsikáló húrok pattantak volna el hirtelenül és sikoltósan. Egyszerre elhomályosult látásunk: egy drágakő kiesett a foglalatból, és most vakon, bután, hályogosan néz ránk az üres, kivájt keret. De ez a drágakő nem volt hideg és gögös briliáns, mint számító belga mesterek munkája, ez a drágakő lágyan ragyogott, meleget árasztott, simogató derűvel aranyozta be környezetét, ez a drágakő – szeretett. Chamfort a zsenit gyémánthoz hasonlítja, nagy, tökéletes, tiszta gyémánt-hoz, amelynek csak csodálói vannak, de vágyakozó vásárlói nincsenek. A mi drágakövünkről ezt sohasem lehetne mondani. Bármennyire szeretnék, sehogyan se tudnék róla tisztán esztétikai értekezést írni, pedig se barátomnak, se bizalmasomnak nem nevezhettem. Mégis valahogy tollam alá tolakszik a lfra, inkább muzsikálni szeretnék róla, mert úgy érzem, hogy dalban, dallamban, lágy akkordokban, duruzsoló tizenhatodokban és elnyúlt, fájdalmasan felbúgó zenei ámulásokban illőbben, őszintébben és tökéletesebben tudnám kifejezni esztétikai megállapításaimat, a gyönyörűség érzésének szivárványos árnyalatait, mint kemény, tördelős szavakban. Nála a művészt nem lehet elválasztani az embertől. Lelket, életet, ént adott minden művének; még egy hevenyészett csendélet gyűrött asztalkendőjének is. Ez a nagy tehetség nem osztozott a nagyok, a kiválasztottak rideg elkülönítésében, fanyar furcsaságokban, a szürkék, a kicsinyek fölényes lebecsülésében. Nagy művész volt, de azért szelíd, szerető melegség áradt belőle: megértő volt és megbocsátó. Pedig bizony sokszor, ó, nagyon sokszor nem volt, aki megértette volna, nem volt kinek gyónni, kinek panaszkodni, kinek ábrándokról és távoli üstökös pályákról beszélni – mégis ő sose vonult vissza gyűlölködős némaságba, mogorva magányosságba, a „*vita solitaria*” halálvágyós hangulataiba. A mi drágakövünk nem szórt gögös szikrákat, hanem élt, izzott és szeretett. Megbocsátott a sorsnak, és megbocsátott az embereknek. És talán ezért nem állt barát és szerető nélkül, mint Chamfort zsenitpusa, akiről azt állítja, hogy kiváló tulajdonságai elűzik a barátokat. „Il y a peu de vices, qui empechent un homme d'avoir beaucoup d'amis autant que peuvent le faire de trop grandes qualités.” Pechánra, noha kiválóságai – les trop grandes qualités – vitán felül állanak, mégsem illik ez a megállapítás. Ő szeretettel, melegséggel, jóindulattal fogadott mindenkit, s éppen ezért

nagyon sok barátja volt a szó egyszerű és köznapi értelmében. Sokan melegedtek az ő szívének melegében, sokan sütkéreztek üdítő derűjében, és órála lehet mondani azt, amit kevés nagy tehetségű művészről, hogy nemcsak becsülték, hanem szerették, sőt talán – ő, ne haragudjanak ezért a disztinkcióért – kevésbé becsülték és jobban szerették.

Ezek után könnyen meg lehet érteni, miért fáj még most is az a hirtelen, kegyetlen távozás, miért érezzük még ma is, egy sivár, nyugós esztendő után azt a riadt felsajgást, azt a dermedt döbbenetet, amely egy esztendő előtt megremegtette trespdt lelkünket, mint riadó sikoltás. Más művész évfordulóján hideg tömjénfüstöt lóbálunk meg az emelkedő és tisztuló emlékkép előtt, a szónok akadémikus hódolattal beszél, és az egyesületek, a társulatok fényes levelű babérkoszorút helyeznek a sírra. A közönség lelkében a csodálat, tisztelet érzése foglal helyet, mintha trónteremben állna, az emlékezés hideg, tankönyves elismeréssé merevedik, a művészi alkotások mögül lassanként eltűnik az ember, a kínlódó, a küszködő, az alkotó. Pechánnak azonban nem lehet csak hűvös fényű babérkoszorút adni, Pechánról nem lehet csak elismerő, bókolgatós, bírálgatós szavakat mondani, az ő emlékképe nem zsugorodhat lexikonadattá vagy esztétikai tanulmánnyá. Ha Pechánról frunk, beszélünk vagy emlékezünk, úgy az elismerés összeölelkezik a szeretettel, úgy izzó-vörös rózsák fonódnak a síkos babér közé, ha képeit, művészetét csodáljuk, úgy őt is látjuk jönni, mozogni, mosolyogni. A vásznak keretéből előlép az ember, a jó barát. Igaz, hogy kissé homályosan látjuk, de ennek oka nem a távolság, ez a kurta, keserű év, nem is a tisztelet tömött tömjénfüstje, hanem az a hfvatlan könnycsepp, mely szemünk alján összegyűlik.

1888-at jelez a göndör sarkú kalendárium, melyet már végiglapozott a család minden maszatos keze, s a palánkai parasztházban sokat könnyezik egy fekete fejkendős asszony. Az egyik fiúval sok a baj. Nem jár rendesen az iskolába, lakatost szeretnének nevelni belőle, de ő schogyan se tud megbarátkozni mesterségével. Titokban rajzolgat, festeket, majd lassan nyilvánosan, bámész parasztok fejszoválgatós csodálkozása közben. Sokszor elmulasztotta az iskolát azért, mert eltűnődött az iloki part enyhe zöldjén, a Duna sárga hömpölygésén, a felhők szállásán és furcsa formálódásán. A tizen-

három éves gyermek papirosán színek, vonalak torlódnak össze meglátással és megérzéssel, a háttérben pedig bagószagú bírálatokat morognak az öreg svábok. A zsenge ifjában azonban már fedledezik valami bohém, bolyongó kedv, összeköti batyuját, hóna alá veszi hegedűjét, mint középkori minnesänger, és felkeresi apját, aki távol él anyjától egy messzi faluban. Az apja csodálkozik a hegedűlgető, rajzolgotó gyermekén, de azért nem tud más ötletet, mint azt, hogy kovácsinasnak adja a fiát. A fiú tiltakozik ez ellen.

„Ja, was willst denn eigentlich werden?” – kérdi az apja polgári ijedelemmel.

„Ein berühmter Mann” – feleli a tizenhárom éves férfi bátran és bizakodóan.

A kocsmában, borozgatás közben megtárgyalják a különös gyermek sorsát és életpályáját. Akkoriban, úgy látszik, mindenki meg volt elégedve saját hivatásával, mert a postamester magához akarja venni, a tanító legjobbnak látja, ha tanító lesz a fiúból, a kereskedő pedig csak a kereskedői pályán látja biztosnak a tehetséges ifjú jövőjét. De a fiú komolyan és megmásíthatatlanul festő akar lenni. Festékeket csen a szobafestőktől, szentképeket fest, melyeket elad a parasztnak, s a szerzett pénzen ismét festékeket meg vásznat vesz. Egy alkalommal meg egy vásári panorámásnak adja el képeit, aki 6 forint 40 krajcárt ad értük, és kisorsolja őket a hatosokat fizető parasztnak között.

A kis csenevész szárnyak csapkodnak, vergődnek, próbálkoznak: repülni szeretnének. Repülni, repülni messze, magasra, a hírességek és dicsőségek óperenciájába, repülni tündöklő, meredek bércek felé, és itt hagyni a sarat, a lusta, lapos falut, a zsíros, otromba közönyt. Ó, repülni, repülni messze és magasra . . .

Végre megjelenik a szikár, szőke bajszú Eisenhut, a *Zentai csata* híres és elismert festője, Palánka szülőtte és büszkesége. A facér lakatosinas hóna alá veszi festményeit, és reszketve, szívszorogva csomagolja ki a nagy festő előtt. Eisenhut sokáig, némán nézegeti a vásztnak, majd hirtelen vállára csap a fiúnak, és megkérdezi: lenne-e kedve festőnek menni? A remegő lelke ifjú szeme könnybe lábad a beteljesülés ujjongó örömeitől, és alig tudja az igent elrebegni. Eisenhut pedig rábírja a palánkai intelligenciát, hogy 300 forintos ösztöndíjat adjanak évente az ígéretes, nagy tehetségű lakatosinasnak. Így kerül Pechán Münchenbe, az akadémiaira.

Nem óhajtok nagyképű kijelentésekkel, főlényes meg lebecsülgető kritikai megállapításokkal dobálódzni, csupán szerényen és némi fájlalással azt a megjegyzést teszem, hogy: ha Pechán akkor nem Eisenhut kezébe és irányítása alá került volna, úgy egy hosszú, felesleges utat takarított volna meg, ami rövid életében jelentős és nagyon is számottevő időmegtakarítás lett volna. Ha Pechán akkor nem kerül erre a klasszikus, kemény és körülhatárolt útra, úgy biztosra veszem, hogy fejlődése gyorsabb, nagyszerűbb lüktetésű, mely hamar megtalálta volna a kibontakozást. Elismerő tisztelettel adózom még Eisenhut történelmi szempontjainak, a szabályok, szerkesztések és tudományok fárasztó festőművészetének, mégis meg kell állapítani azt, hogy abban az időben, a kilencvenes évek elején, Eisenhut már egy merev, fejlődésre és felfrissülésre semmiképpen sem alkalmas irányt képviselt. Ís a kis Pechán, aki szinte félistent látott a tekintélyes és hírneves festőben, akaratlanul is befolyása alá került.

Az akadémiában Gysis tanítása ugyanebbe az irányba tereli, s a fiatal növendék szilaj tehetsége beleszorul a szabályokba, a merev klasszikus korlátok közé. Gysis akkor már öreg, nehézkes bácsi, „ein alter Herr – ahogy Pechán írja – mit einem weissen Vollbart, spricht langsam und gede-h-n-t”. Gysis görög származású volt, s talán innen magyarázható az, hogy babonásan tisztelte nemzeti múltját, hogy kemény klasszikus, ars poeticás elveknek volt a híve. Zsánerképei maguk is elárulják a hagyományokat és ősi erkölcsöket tisztelő öreg urat, a vidám mozgásokat kedvelő, de a konzervativizmus fojtott levegőjében dolgozó művészt. Hellász eleven, kacagós színeit hozza magával, színkezelésében van némi fiatalság és merészség, „er hat kecke koloristische Behandlung” – ahogy az akkori kritika írja, s talán ez az egyedüli tulajdonság, mely maradandó nyomot hagy Pechán lelkületén. A dolgozni, látni, tanulni és hódítani vágyó kis művész most ebbe a templomszagú, történelemtisztelő légkörbe kerül, és a múltak, a szabályok, a platóni évek és a kemény kontúrok leszögeznek pihés, zsenge szárnyait. Olyan nehéz a repülés! A világ-történelem, a szabályoktól roskadozó perspektíva nehéz, és fontos tárgyat és aktot csak üveges, megszürt fényű teremben lehet festeni. Pedig akkor már diadalmas erővel tombol az impresszionizmus szellője, a műteremnek rekkent sarkaiba frissebb levegő kerül, a modell szikrázó testét szétszórt fénybe, szabad levegőbe állítják, a plein air

harcosai, Bastien-Lepage lelkes és harcos követői tekintélyes és rajongó táborba tömörülnek, a német naturalisták: Uhde és Liebermann már megcsinálták a maguk forradalmát, és Manet, Claude Monet, Renoir és Pissarro, a „sincérité” hirdetői már nagyok és nevesek a párizsi tárlatokon. Az ifjú Pechán pedig csak hosszú évek múlva, Hollósy Simon meglátásain és irányításán keresztül, fáradtabb izmokkal jut el oda, ahonnan már akkor, első müncheni tartózkodása alatt kezdeni kellett volna. Lehet, hogy a sok gúzsba kötő tudomány, a műterem fojtott levegője, a képszerkesztés unalmas tanai kedvetlenítették el és űzték el Münchenből. Ez mindenesetre csak lehetőség, de nem bizonyosság. Hátrahagyott írásaiban sajnos nem találtam meg okát annak, ami miatt Münchent és az akadémiát elhagyta, de talán nem járok távol az igazságtól, ha azt feltételezem, hogy ez az elcsüggedés és elkedvetlenedés volt az oka hirtelen elutazásának. Valószínűleg belátta, hogy ez az út, amelyet Eisenhut és Gysis kijelöltek, nem az igazi út, nem az ő útja, nem az érvényesüléshez, a kibontakozáshoz, a beteljesüléshez vezető út. Minden bizonnyal többször találkozott az impresszionisták, a naturalisták vásznaival, és valószínűleg azt hitte, hogy az ő meglátásaik és megérzéseik előtte örökké titok és elérhetetlenség marad, valószínűleg azt érezte, hogy hiába tanult, kínlódott, remélt és akart, nem tudja megtalálni önmagát, készségét, hitét és tehetségét, nem tudja megérteni, kifejezni mondanivalóját színekkel és vonalakkal. Én azt hiszem, ez a nagy csüggesztő csalódás űzte őt tovább Bécsbe, ahol csakhamar a legnagyobb nyomorba és tespedésbe süpped, mint kiűzött, kudarcokban megtört forradalmár. Két évet tölt a vidám császárvárosban, itt-ott mosolygós Murger-hangulatok, a „Vie de bohème” keserű átültetése az életbe, néha hetekig csak kávé cszik, máskor még erre se jut pénze, és öngyilkossági gondolatokkal foglalkozik. Leginkább abból él, hogy lapoknak rajzolgat kevés kedvvel, keserű közönnyel, csupán szükségből, hogy másnapra még kis kenyérré és kávéra jusson. Majd színésznek készül felpistolakoló lelkesedéssel. A színészakadémia egyik tanára ugyanis meglátja egy műkedvelő előadáson, rábeszéli, hogy maradjon a színpadon, mert csillogó tapszúgásos jövő vár reá. Pechán habozik, de ekkor családi ügyei hirtelen hazaszólják, és az új pályaválasztás nem válik valósággá.

Még három év telik el komoly, művészi munka nélkül. *Ars longa, vita brevis!* Az idő repül, az élet kurta, mint téli nap, amikor korán

kell már meggyújtani a mécset a halott este ravatalára. Pechán duzzadó ifjú évei azonban alkotások, fejlődések nélkül, üresen, terméketlenül és tervtelenül fonnyadnak el, mint zord tavasz elfagyott barackvirágai. Hazakerül, és csak akkor lát ismét komolyan a munkához, amikor megnősül. Szinte azt se tudja, hol kezdje; benne élnek még az akadémia szabályai, de ott forronganak már az új akarások és ígéretek is. Ekkor született meg, féltékeny és lapos képén, *Az utolsó gyufaszálon* még erősen érezni a történelmes, eisenhutós, műtermes, lendületet és merészséget megmerevítő hatásokat, mely hatások alól csak akkor szabadul teljesen, amikor ismét külföldi útra indul, s amikor Münchenben Hollósy iskolájába kerül. Az igazi Pechán, a nagy művész és a nagy ígélet csak akkor születik meg, és fájlalnunk kell, hogy csak ilyen későn. Hollósy mellett látni kezd, új észrevételek, új meglátások kincseihez jut. „Mintha kába álomból ébredtem volna – jegyzi fel életrajzában –, egyszerre új célok, új problémák előtt találtam magamat erőtlennül és tanácstalanul, mint gyermek egy könyv előtt, amelyben még nem tud olvasni.” Belátja, hogy eddigi útja hibás és céltalan, otthagyja azt, könnyedén visszafordul, újak után kutat, kínlódik a kezdeti nehézségeivel, mint kincs-kereső bányász. Előlről kezdi a harcot a formával, a szemléléssel, a meglátással. Ő, aki eddig az „oculus habent et non vident” csoportjába tartozott, most lehullott hályoggal, mohón, ujjongó életörömmel akarja magába szívni a látottakat. Hollósy Simon mély látású, őszinte és egyszerű szavú naturalizmusa lesz a kifejezési módja, de azért nem feltétlen és elvakult tanítvány. Utazgat Németországban, eljut Párizsba is, megcsodálja Cézanne-t és Claude Monet-t, lelkesedik, és tele van munkakedvvel. „Nekimentem megint a komoly munkának, de csakhamar érezni kellett elhanyagoltságom” – írja ekkortájt, azonban nem csügged. Viaskodva, vergődve és vidáman dolgozik. Többször kiállít Münchenben, a Secessionban, szinte rendszeresen Pesten a Műcsarnokban és az akkor újonnan alakult Művészházban. Ő csak az „átalakulási törekvés eredményeinek” nevezi ezeket az alkotásokat, pedig ez már tiszta, nagyszerű és férfias művészet. Igaz, hogy a legtöbbje csak tanulmány, de a legkisebb vásznon is meglátni a felébredt zseni nagyságát és erejét. Nem divat és nem iskola híve, ő a tiszta, őszinte és meztelen művészet rajongója. „Ami eddig tettem – írja egyik keltezetlen írásában – és ezen túl tenni fogok, nem pénzért, nem a megélhetésért, hanem egyedül

a művészetért teszem, habár anyagi viszonyaim is kényszerítnek belőle megélni, inkább éhen fogok halni, minthogy csak egy lépéssel térjek el arról az utamról, mely nekem szent, minthogy a művészetet egy értelmetlen közönség kedvének és kívánságának alárendeljem, hogy amellet meggazdagodhassak. Nem kívánok magamnak olyan babért, amellyel lelkiismeretem előtt nem tudnék elszámolni, nem is törődöm azzal, hogy mikor érek el anyagi sikert, de meggyőződésemet, melyet oly sok küzdelemmel szereztem meg magamnak, nem cserélem fel semmivel!”

Milyen kemény, kalapálós és nagyszerű szavak, mennyi merészség, mennyi magasság, mennyi nemes egyenesség! Mintha csak Michelangelót olvasnánk, mikor öccsének, Buonarottinak írja, hogy „a nyereségyszomj a művészetben nagy bűn”. Viso grande! És ez a bátor, tiszta művészi program nem volt csak szó nála, hanem hit, élet és munka, akárcsak Michelangelónál. És bár nem csatlakozik hangos szavú klikkekhez, nem köti magát állandó modorhoz, egyénisége és művészi jellege mégis minden képén kiérezhető. Gondosan, szeretettel ül a témához, és a festőből csakhamar rajongó lesz, belcéli magát a hangulatba, a természet az ő színakkordjában gondolatá és lélekké oldódik fel, túláradó rokonszenvenvel simogatja az anyagát, mint kedves, gügyögős gyermekét. „A természet ürügye alatt saját maga lelkét ünnepli.” Nem másol hidegen és üzletszerűen, a művész és modellje között felolvad minden hűvösség. Átértzi, átéli a kukoricaföldeket, a muskátlik, a fürdőző nimfákat, a szüretelő parasztokat vagy a befőttesüvegek hangulatait. „Madame Bovary, c'est moi.” Bovaryné én vagyok – mondotta Flaubert nagy híró regényhősnőjéről. Pechán is mondhatná: én vagyok a kukoricaföld, a muskátli, a felhő, a befőttesüveg, az alkony, a virágváza és a napsugár. Szívét, szellemét viszi be minden ecsetvonásába. Csupán egyes megrendelt arcképnél lehet észrevenni a kedvetlenséget, a rosszul palástolt unalmat, de még itt sem lehet szó imitatív művészetéről. Pechán mindig gondolatait, érzéseit viszi a vászonra, nem csupán meglátásait, művészeete mindig architektonikus – Hildebrand meghatározása szerint kutatva alkot, művészi érzéseket és gyönyöröket elégít ki, szóval: nem leírója vagy másolója, hanem költője a természetnek. Sokat foglalkozik azonban azokkal az arccal, melyek érdeklik és vonzzák. Fény-, szín- és tónuskeresése szinte tiszta lélektan. Különösen saját énjét csodálja, kutatja és clemzi, mint az őnmagát meg-

ismerni vágyó görög bölc. Önarcképei kegyetlenek és nagyon mélyek, szinte tragikusak, őszintén, egyszerű és sötét fájdalommal adja a szárnyaszegetti lendületet, a kínlódó, magában álló művészt, a bilincsbe vert akarat férfias komorságát.

Képei különben tele vannak lényel és derűvel. Talán ennek a sok napsugárnak meg lehet találni a magyarázatát a nyugodt, széles mosolyú, s többé-kevésbé gondtalan falusi életben. Kedélyállapota legtöbbször derűs, beszéde nagy társaságokat fakaszt nevetésre, élcelődései jókedvű bizakodást csöpögtetnek a csüggedt emberekbe. A háború nyítt, nyugós, nyomott éveiben életörömet tud varázsolni egy ólmos arcú szabadkai kávéházban. „In tristitia hilaris, in hilaritate tristis” – ahogy Giordano Bruno mondja. Vidáman a szomorúságban és szomorúan a vidámságban. Ez volt Pechán jeligeje is, és ez megérezhető a képein is. Ha Pechánt orvoslélektani szempontból osztályozni kellene, úgy mindenesetre a ciklotimek osztályába kerülne, amelyben a nagy humoristák és a nagy realisták vannak, s amelyben duzzadó, jókedvű hangulatok váltakoznak futólagos elkomorodásokkal. Különösen tájképei és csendéletei ragyogják vissza a derűs, jószívű és jókedvű ötleteit. Telt, vidám és mindig friss színakkordjai mosolyognak, mint májusi, tulipános délelőttök. Üdeség és kedélyesség csillog a képein, mintha csak Grieg üde, tiszta zenéjét hallanánk, a tömegek nagyszerű clevenséggel mozognak, az aktok buján, erejüktől vidáman nyújtózkodnak, a levegő pedig pajkosan szalad tova, mint forgóval szaladó fiúcska. „Szeressük az életet, mert az élet szép” – ezt dalolják a szántóföldek, a felhők, a csendélet sárgarépái és őszirózsái. Van ebben valami epikureusi, valami platóni bölcselkedés, amely szerint csak akkor érdemes leélni az életet, ha élvezzük és érezzük a szépséget.

Bámulni kell nagyszerű rajzi tudását, tökéletes anatómiáját, de legcsodálatraméltóbb a színekkel bánni tudó tehetsége. Ó, milyen friss, tüzes, életszerelmes színek! Nem ismeri a megalkuvó, búcsúzkodó, fáradt hangulatokat, s bár színei merészek, tiszták és jókedvűek, mégsem kiabálóak vagy ízléstelenül hangosak. Férfias, határozott, őszinte, de mindig jószívű. Nem szereti a ködöt, az alkonyi elbágyadásokat, az álmos naplementéket, a fonnyadó rózsákat, az őszi elbúsulásokat. Szeretettel simogatja azonban a muskátli tűzvörös szirmait vagy a rézüst százféle, erős hangú sárgáját. Nem keres hálás, szomorkodós reflexeket, anyaga sohasem puha vagy könnyű,

témái, beállításai, problémái nehezek, kemények, azonban tökéletesen megoldódnak a fölényes rajzi tudásban, az üde, érdekes, mosolygós színhatásokban.

Az akvarellt, mint a művészi észrevevések pepecselgető, nőies kifejezési módját nem szereti, a pasztell pedig, amely lényegében hordja a puha, tompa, bágyasztó hangulatokat, nála eleven, éles és erejétől élénk. Nem ismer megoldhatatlan problémákat, sápadt kérdőjeleket, lankadt befejezetlenségeket: amibe kezd, azt becsületesen, egyszerűen és harmonikusan bevégzi, mint egy dalkompozíciót. Nyílt, nemes és szókimondó, nem szereti a bizonytalan színeket, a ványadt kedélyállapotokat, egyszerű, érthető a mondanivalója, de azért soha és sehol sem unalmas vagy köznapi. Vásznaí mindig mesterek, mindig érdekesek, és a duzzadó derű oly vonzóvá és meleggé teszi őket, mint az olasz ég az umbriai vagy toscanai tájakat.

Pechán a béke utolsó éveiben folyton emelkedik és bontakozik, mint felhőkből felizzó nap. Komoly elismerések legyczgetik, az újságcritikák hangja csupa tisztelet és megbecsülés, a *Le Matin* tárlatkritikusa bókolós és rajongós sorokat szentel egyik Párizsban kiállított portréjának, ezernyi terv és akarás hemzseg agyában, közben még mindig tanulni akar, ellátogat Nagybányára, végignézi a fővárosi tárlatokat, és ebben az izmos törekedésben, ebben a lendületes felemelkedésben éri a háború, az ízléstelenségek, a véres durvaságok kegyetlen kora.

S ezek után fanyar fájdalommal kell megállapítanunk azt, hogy Pechán hatalmas, de kettétört, ki nem bontakozott tehetség volt. Ha ennek a megállapításnak az okait keressük, úgy nemcsak elbúsítóan korai távozását és a háború fegyversikoltós, fenyegetős, barbár éveit kell okokul megjelölni, hanem más régebbi s részben az ő művészelkében rejlő motívumokat. Az egyik ok a nehéz, fárasztó és unalmas elindulás volt, amely sehogyan sem illett újra, nagyra, merészre vágyó lelkületéhez. Ennek pedig egyszerű következménye volt az elcsüggedés és az az átkos körülmény, hogy az ígéretes, izmos művész ifjúságának duzzadó éveit tétlenül, csüggedten, meddőn nyomorogja végig. A másik ok Pechán sokoldalúságában és szétszóródó akaratában keresendő. Bámulatosan sokoldalú volt. Már kora gyermekkorában hegedül, és önmaga képezi ki magát jó, nívós hegedűssé. Önálló zeneszerzőművei vannak tele melódiával és mondanivalóval. Ugyancsak már gyermekkorában zongorát készít, és minden hang-

szer érdekl, mindenen megtanul játszani. Kiváló színészi tehetsége a színi pálya felé űzi. Szellemes humorista volt, kitűnő causeur, épületeket is tervezett bámulatos hozzáértéssel, színdarabokat, költeményeket írt a közepességet jóval felülmúló tehetséggel, sváb humorreszkjei páratlanok a maguk nemében, és nem feledhetjük el azt sem, hogy az utóbbi években nagyszerűen, lelkesen mintázott, és szinte kiforrott művészettel kalapácsolta a márványt. Akaratát nem tudja irányítani, energiája elaprózódik. Egy műkedvelő előadás, egy hangverseny, egy verbászi élclap szerkesztése, megírása és megrajzolása, apró falusi bohóságok kitalálása és művészi köntösbe öltöztetése sokszor túlságosan is lefoglalták idejét és akaraterejét. Nagyszerűen alkalmazható rá Schopenhauer megállapítása: „Wenn der Normalmensch aus 2/3 Wille und 1/3 Intellekt besteht, so hat hingegen das Genie 2/3 Intellekt und 1/3 Wille.” Pechán zseni volt, s talán éppen ezért hullott szét akarata, mint hatalmas kéve, melyet senki sem tud átölelni. A nagy szikrák ellobognak, a csodás fényű lángok sokszor apró helyi tervekben élik ki magukat. Azután a nyugtalan évek elszakítják őt a mesterektől, irányító befolyásoktól, a verseny izgalmától, a siker gyönyörétől, a bírálatok ostorcsapásaitól és az őszinte megértéstől. Pechán is elpanaszolhatta azt, amit már oly sokan felpanaszoltak, s amit Rodin ekképpen öntött szavakba: „Bűvészek vagyunk, komédiások, kik a közönséget a vásártereken szórakoztatjuk. Az emberek csak nagy nehezen méltóztatnak érdeklődni erőlködéseink iránt. Csak nagyon kevesen tudnak megérteni bennünket.” Igaz, hogy Pechán kapott még életében is elismerést, de talán még több félreismerést. Sokkal, sokkal több elismerést érdemelt volna. És megint Rodin egyik mondása adódik eme megállapítás után. „Minél zseniálisabb egy művész, annál hosszabb félreismerés vár rája.” Pechán éppúgy, mint Corot, Paál László, Millet, Courbet vagy Puvis de Chavannes, csak halála után arathat elismerést. Ez annál szomorúbb és elbúsítóbb, mert Pechán talán még életében is elnyerte volna a nagyok, a beérkezettek babérkoszorúját, ha nem forgácsolódik szét tündöklő tehetsége hibás elindulásában, háborús gondokban, majd a falusi élet kicsinyessége között. Az apró, csillogó ötletek szétgurulnak, mint elszakadt lánc gyöngyszemci, és sokan még fel sem vették, figyelemre sem méltatták a feléjük gördülő kincseket. Por ül a tervek tekerceire, az üstökös pálya fénye belefullad a lomha közöny sötétjébe, a nemes akarások, az ígéret

duzzadt bimbói elfonnyadnak a szivarfüstös, pohárkoccintós, falusi éjszakában, mint törékeny mimózák idegen, mogorva tájakon.

Pechán József elment, és magával vitte negyvenhat nyugtalan évének tarka, tartalmas emlékkönyvét, magával vitte zsongó terveit, szunnyadó ígéreteit, de itt hagyta megoldásait, valóra váltott ábrándjait, itt hagyta színharmóniáit, vásznait, érzéseit, itt hagyta hatalmas szellemét. És ebben a zűrés, gyáva világban nagyon sokat jelent ez a hagyatéék. Megpihenést, megtisztulást és vigasztalást. Romain Rolland szerint „a nagy lelkek olyanok, mint a magas hegycsúcsok. Szél süvölt körülöttük, a felhők beburkolják őket, de jobban és könnyebben lélegzünk ott, mint egyebütt. Az ottani levegő tisztasága lemossa a szív foltjait, és ha eloszlanak a fellegek, letekinthetünk az emberi nemre”. Pechán József is ilyen nagy lélek a mi bágyadt, balog, örömtelen életünkben. Meneküljünk hozzá rideg kötelességek és sajtó tövisszúrások között, hajtsuk le fejünket a falusi temető egyszerű sírhantja előtt, és lelkünkben a szomorújátékok nemes, zsongító borúja foglal helyet. Az a lapos, sivár sírhalom pedig kiemelkedik a dermedt, ólszagú síkságból, naggyá nő, hegyvé csúcsosodik, melynek ormát a magasságok örökös napja aranyozza be, melynek szikár szikláit a megbecsülés, az elismerés ragyogó sugarai cirógtatják, mint hosszú, puha, illatos női ujjak, melyek bókólós babért helyeznek a hősics, hatalmas homlokra.

MEMENTÓ

„Media vita in morte sumus” – dalolta századokkal előtt a szentgallen-i kolostor bölcselkedő szerzetese. A halálé vagyunk, a halálban vagyunk mindig, folyton még az élet legkacagósabb karneváljakor is. Öreg, suta fametszeteken, füstös, ódon oltárképeken annyszor ott látjuk a sárgán is kajánul vigyorgó csontembert dobbal, fúvóhangszerrel a kezében vagy kaszával a vállán. Szent, esetlen, középkori borzalom didereg ezeken a képeken, mint félénk, rebbenős gyertyaláng a titokzatos halott ravatalja körül. Az ördög akkortájt denevérszárnyakat viselt, a tarantula pók csípése falvakat kerget táncolós örületbe, éjjel pedig a temetőben felnyílnak a sírok, a csontvázak fehér lepelben táncra perdülnek, kuvik rikolt a sűrű éjféltben, majd megzörren egy ablak, felhördül egy kémény a jámbor, istenfélő pol-

gár házában: jön a Halál, minden rejtély és küzdelem megoldója. És ez a lúdbőrös, borzongós mementó egyúttal azt is jelentette: legyünk jók, békések és istenfélők, bocsássunk meg egymásnak és szeressük egymást.

Ez a jámbor, nemesítő, számonkérő borzalom ma már cinikus közönnyé fajult. Manapság nem hisznek a denevérszárnyú ördögben, a temetők éjféli kísértettáncában, de nem hisznek a nagy Elmúlásban sem, amely bennünk él, amely ott lebzsel már a bölcső mellett, a beteg gyermek ágya alatt, ott ül az öreg karosszékben vagy hangtalanul meghúzza magát a függöny mögött, elkísér minden utunkra, mint az árnyék, reánk les a vonat folyosóján, a hajó fődéltetén, a híd dübörgős pilléreinél, az alagút éjszakájában, az országút bokrai mögül, a nagyváros zűrés kavargásában, a szédítő szirtfokon, az ólmos őszi ködben, vad viharok üvöltésében és hűvös, nyáresti fuvallatban. Senki sem látja, senki sem hallja. Ott ment a bokrétás zászló előtt, mikor gyilkolni és meghalni vitték az emberek ezreit, és senki sem látta, az élet ostoba, elvakult részegjei ordítva mentek utána. És nem látják még ma sem, a kurta, nyomorult élet korlátlan birtokosának hiszi magát mindenki, aki botot vagy bombát tart a kezében. Pedig – ó jaj! – mindenütt ott van, csak a kábák, a gőgösek, a gonoszak, a madáreszűdek gondolatában nincsen.

Talán nem is cinizmus, hanem az elvakultság, az ostoba, szűk látókör az oka, hogy vannak dölyfös, elbizakodott gonoszai a mának, akik nem látják magukban és maguk körül a Halált, ahogy azt az auvergne-i székesegyház ismeretlen oltárfestője elképzelte, ahogy Holbein látta jámbor fametszetein, ahogyan Böcklin festette meg megkapó önarcképén.

„Al gener nostro il fato, non dono che il morire” – kesergő Leopardi, s ezt érzi minden gondolkozó lélek. Mégis a bárgyú szemű gonoszak azt hiszik, hogy az ő kis életük nagyon fontos a felmérhetetlen világegyetemben, hogy ők a glóriás halhatatlanság, hogy az ő revolverlövésük, az ő botütésük történelmet csinál, bolygópályákat irányít és távoli napok helyzetét veszélyezteti. Ők sohasem olvassák és sohasem értik meg Maeterlinck szavát, mely szerint „a legbiztosabb igazság, hogy életünk: semmi, hogy minden igyekezetünk: nevetséges, hogy a mi létezésünk, Földünk létezése csak egy nyomorult esemény a világok történetében”. „Sie sind sehr vermessen, weil sie das Tod vergessen”, mondja egy régi germán krónika képfelírása.

Egy büszke és boldog pár látható ezen a naiv metszeten, s mögöttük a Halál fuvalázik. Az eltévelyedettek, az ostobán gonoszok, a vakon erőszakosak feledkeznek csak meg a holnapról, a halálról, az élet határtalan semmiségéről.

A halál látása és érzése megjavít bennünket, mint okos és fölényes tanítómester. „Ne legyetek felfuvalkodottak, kegyetlenek és rosszakaratúak – ekképpen szól a Halál. – Van egy belső igazságszolgáltatás is, amely szerint a rossz ember lelkileg kevésbé olyan boldog, mint a jó, az igaz, a szerető, a békés, a megbocsátó. Az élet kurta, és célja mégiscsak a boldogság. A gyűlölet lángvetése, az öklök harca, az alacsony és tajtékos indulatok nemcsak nevetségések és értelmetlenek, hanem sohasem nyújtják azt a gyönyörűséget, amit a békés szemlélődés, a művészetrajongás, a csendes, bölceleti elmélyedés okoz. Amit finom zene, fénylő testek, daloló színfoltok, puha csókolások, megkapó könyvek, fáradt mozdulatok, simogatós mámorok kedvessége okoz. Az élet kurta, ne töltsétek hát el az időt csúfsággal és ostobasággal. Ugyanazzal az erővel és akaratval szépet meg bölcset is lehet csinálni.”

Ekképpen beszél a Halál, de az ordító szájúak, a véres szeműek, a dagadt füldek nem hallják a szavát. A pofon csattanása, az ablak csörömpölése, az ekrazit robbanása, a revolver sikoltása elnyomja a nagy Kaszás szelíd beszédjét. A dolyfösök csúnyán, maflán marakodják át és véresen verekszik keresztül az életet, és őmiattuk semmi szépség, tűnődés, mosoly vagy megtisztulás. Pedig, pedig szépen is, jól is, bölcsen is lehetne élni.

Hiába minden önhitt hadonászás, minden bárgyú, öklelős gyűlölet – a végén mindenki lecsendesül. „Les hommes sont tous condamnés à mort avec des sursis indéfinis” – ahogy Victor Hugo mondja. Mindnyájan halálra vagyunk ítélve, csupán az ítélet végrehajtása bizonytalan. Hiába minden: a végén mindenki kihűl és elnémul, mint földre hullt zsarátnok. A végén mindenki szépen és végérvényesen kinyújtózkodik a föld alatt. Ön is, Poincaré úr, ön is, Ludendorff tábornok, ön is, Trockij elvtárs, te is, ó suta fejű felelőtlen elem, ti is, zsvány lelkű ismeretlen tettesek. És lenn, a süket sötétségben, a nyirkos némaságban, a férgék békésen osztozkodnak a szétfolyó agyvelőkön, a rothadó, zöldülő szfízmokon, a hajdan verekedő testen . . .

De mit fogtok felelni ti harcosok, ti hangosak, ti haragosan hadonászók, ha a diadalmas kukac minden felfalt sejt után kérdezni fogja:

– Hát érdemes volt? Érdemes volt?

VELJKO PETROVIĆ

A jelenlegi szerb elbeszélő irodalom legjelentősebb és legértékesebb jelensége. 1884-ben Zomborban született, Pesten jogászokodott, ez idő szerinti Belgrádban él, és a közoktatási minisztérium művészeti osztályának vezetője. Erősen lírikus természet, meleg, merengő, mélylázó lírája majdnem minden írásán végigbűg. Szeretettel menekül ködös emlékképekhez, a gyermekkor, az arany sugáros diákéleti derűs, félszeg, bájos eseményeihez, és finoman rajzolja a lelkek szomorúságát meg csendes küzdelmeit. Nyelvezete sűrű, súlyos, illatos olajhoz hasonlatos, s ezért sokszor elég nehéz feladatok elé állítja fordítóját. Két verses- és négy novelláskötete jelent már meg, különösen kiváló tavaly megjelent *Három elbeszélése*.

IVO ČIPIKO

Olasz eredetű családból származik, de mindig szerbnek vallotta magát. 1869-ben született a dalmáciai Castelnuovóban, és néhány héttel ezelőtt halt meg Dubrovnikban. Dalmácia és a dalmát nép festője, költője, rajongója. Realista, de sok szívvel és el nem fakuló honszeretettel, legtöbbit a dalmát parasztlélek foglalkoztatja: szeretettel és telt, eleven színekkel festi kövek közt élő, tengert bámuló honfitársait. A tenger majdnem egy frásából sem hiányzik, s a legtöbb helyen nemcsak háttér, hanem szereplő, akiben lélek, akarat és lelkeket mozgató erő lakozik. Leginkább elbeszéléseket írt (hét novelláskönyvet adott ki életében), van azonkívül két regénye is, melyek közül az egyik (*Pauci – Pókok*) komoly eseménye volt a szerb regényirodalomnak. Stílusa túlzottan lefró, tele van finom, színes árnyalatokkal és nehezen érthető provincializmusokkal, éppen ezért a

nem dalmát nehezen olvassa Čipikót. Ezek az okok megmagyarázzák egyúttal azt is, miért Čipiko a szerb elbeszélő irodalom legnehezebben lefordítható írója.

A NYELV NEMZETKÖZISÉGE

„A művészet az igaz közvetítő” – mondja Goethe, s ezt a mély, megkapó goethei mondást most érezzük csak igazán elevennek és igaznak. A *Bácsmezei Napló* sorozatban óhajtja bemutatni a modern szerb elbeszélőket, s ezért érintkezést keresett a szerb irodalom jelesével. Csupa kedves, meleg, megértő frás volt a választ. Mindnyájan őszinte köszönettel fogadták a közeledést, és hálás örömmel, leplezetlen büszkeséggel vették, hogy magyar nyelven is bemutatkozhatnak. Bókolgatós hódolattal emlékeznek meg a magyar irodalomról, amely ugyan magasabb fokon áll, mint az övék, mégis szeretnék, ha a magyar olvasóközönség is megismerné őket. Mindegyik fontos dolognak tartja magyarra ültetését, mert fontosnak tartja a különböző nyelvű kultúrák örök, művészi közösségét.

Ó, mily szent, bájos és nagyszerű szavak! A festék, a téglá, a mozdulat, a márvány, a hangjegyek nemzetköziségét valahogy elismerték még azok is, akik rajongói az elkülönítésnek, a faji és nemzeti politikának. De a nyelvre mindig rányomják a faji bélyegzőt, s léptenyomon látjuk, hogy a nyelvet nem tekintik ugyanolyan művészi anyagnak, mint a festéket vagy a márványt. Az idegen nyelvű művészet sok helyen és sokak szemében – példaként nem kell éppen messze menni – nem művészet, hanem vétség, lázítás, irredentizmus. A durva tömeg nem disztinívál, nem keres árnyalatokat, a szűk koponya nem tudja megérteni, hogy a francia irodalom nem egyenlő Poincaréval (. . .), hogy a magyar színháznak semmi köze sincs Héjjas Ivánhoz vagy Francia Kiss Mihályhoz. A lapos, ködös agyvelő nem tudja megérteni, hogy a nyelv éppoly anyaga a művészetnek, mint a pasztell vagy a kő, a nyelv éppannyira nemzetközi valami, mint a mozdulat, a márvány vagy a tizenkét zenei alaphang.

Hogy a nyelv mennyire nem jelent nemzetiséget, arra legjobb példa, hogy az frek legnagyobb ellenségeiknek, az angoloknak nyelvén írnak, beszélnek és énekelnek. A francia Chamissóból német költő lesz, az angol Wilde franciául írja meg a *Salomé*t, a francia

Stendhal olaszul is frogat, az orosz Lermontov francia verseket költ, a latin költők előbb görög elégiákkal próbálkoznak, a német Becquer Adolfóbból spanyol lírikus válik, D'Annunzio – francia nyelven ír színműveket, a magyar Heinrich Horvát a német nyelv művésze, az olasz Dante Gabriele Rossettiből angol poéta lesz, Strindberg franciául panasolja el *Vallomásait*, a horvát Zrínyi magyarul írja meg a *Szigeti veszedelmet*, a spanyol Heredia pedig finom francia szonettek ötvöse. A nyelv tehát bármennyire sokszínű, mégiscsak anyag, és nem program, nem politikai hitvallás a művész kezében. Igaz, hogy különbözősége uszításra, gyűlölködésre is alkalmas lehet, de a téglából is lehet otromba várfalat építeni, a festék arra is jó, hogy a silbak házikóját befessék vele, a márvány pedig ágyútalpnak is használható.

A nyelvnek van művészete, de a művészetnek nincs nyelve. A művészet nyelve nemzetközi a legtökéletesebb értelemben: minden nyelv az övé, ha művészember ajkára vagy tollára kerül.

Nagyon jóleső s szinte megnyugtató, hogy a szerb irodalom kiválóságai is ezt a tiszta, művészi hitet vallják. Művészek ők, akik nem hallják az uszító jelszavakat, akik nem látják a gyűlölet véres szemű martalócait. Művészek ők, s ezért a szépet keresik, az örök, a közös, a szentséges szépet. S az „eszmék barikádjain” a művészet magas, magasztos bércsein találkoznak a keresők. Lent dülhat a harc, a csúnyák, a gonoszak sáros-véres harca, de fönt a magasban, a felhők fölött, a tiszta és szikrázó levegőben találkoznak a keresők, és kezet nyújtanak egymásnak, mint szerető testvérek.

„A művészet az igaz közvetítő.”

EGY KOPOTT KÖNYV MARGÓJÁRA

Könyvrendezés közben egy könyv hull a kezembe. Le akar esni, én megkapom és felemelem, mint elbukott gyermeket. Az öreg, kopott, tubákos illatú könyv sárga bajszú, érlemeszesegett, fényes könyökű nyugdíjashoz hasonlatos. A cím: *Consolation*, szerzője Ernest Feydeau. Magam se tudom, hogyan került könyveim közé, faggatom magam, tűnődve találgatom, s ezért kíváncsisággal lapozgatok benne. A kiadási év 1872, a könyv pedig, amint hamarosan kiderül, 1870-ben és 1871-ben íródott a párizsi ostrom s a párizsi

kommün idejében, de nem Párizsban. Feydeau Boulogne sur Mer-től szemléli a kudarcos francia történelmet.

A könyvben alig van új s megrázó valami, mégis érdeklődésem szomjasan tapad a sárguló lapokra. Hiába, a franciák csodálatosan tudnak írni és beszélni. Ők a beszéd, az „éloquence”, a stílus örök művészei. Láttuk ezt először a háborúban, s látjuk ezt ma is, amikor Poincaré éppoly gyönyörű ékesszólással védi harcias igazát, mint amilyen erővel és művészettel szolgálja Barbusse a pacifizmust. A stílus, a dialektika művészete Feydeau-nál is felcsillan, pedig Feydeau-nak nincsen és nem is volt nagy súlya a francia irodalomban. Mégis magán viseli a nemzeti bélyeget.

Kínosan ismert kifejezések és elfogult, háborús megállapítások nyüzsgenek ebben a könyvben. A poroszok állandóan együtt szerepelnek a kommunistákkal és az emberevőkkel. Boulogne-ban szervezik a „végső ellenállást”. Wagner-operát végighallgatni halálos kínszenvedés. Hamarabb találni olyan madarat, mely nem tojásból lett, mint egy poroszt, akiben emberi érzések lakoznak. Kétérdések az igaztalan istenben és idézése annak a bibliai mondásnak, hogy csak azt cselekedjed, amit másoktól kívánsz, hogy magadnak tegyék – persze a poroszokra vonatkoztatva. Szenvedélyes kifakadások Gamletta, a „kocsmái Demesthenes” ellen, a köztársasági Jules Favre csúf és vaskos jelzőket kap, akárcsak a filozófus Jules Simon, akit felfújó hólyagnak, az unalom szentséges és ostoba apjának nevez, harcos, gúnyos és goromba sorok az enyhén pacifista *Le Siècle* ellen – sehol semmi ismeretlenség vagy váratlanság, hirtelen azt kell éreznem, hogy semmi sem változik.

Csakugyan, ez alatt az ijedt gyorsasággal elröppent fél század alatt csak külső, technikai változások formálták és szabták át országok és népek köntösét; a lélek ugyanaz maradt. A pacifizmus s a militarizmus harca oly friss ebben a könyvben, mintha Poincaré legutolsó beszédét olvasnám. A francia gondolkodás jóformán semmit se változott fél század óta, pedig akkor legyőzöttek voltak a franciák, most pedig győzők. De a népek lelke nem forog, nem változik a szerencse kerekével. A népek lelke csinálja a történelmet, s nem a történelem formálja át a népek lelkületét.

A latin népek pszichéje még ma is – főleg érzelmi – hasonlóságokat mutat, pedig mióta önálló már a nyelvük, az erkölcsük, az eszmeviláguk. Nem furcsa és csodálatos tehát, hogy a francia lélek

századokon keresztül semmi lényeges változáson nem esett át. A „chanson de geste”-ek gall vitézei és a ma vagy a közelmúlt francia politikusai meg hadvezérei között csupán toalettkülönbségek vannak. A XIII. század trubadúrjainak gúnyosan szellemeskedő „sirvente”-jai Voltaire-t juttatják eszünkbe, s a kétszáz éves Voltaire-t nem érezzük-e Anatole France sorai között. A gall szellem balzsamozott frissességben, gyerekes könnyedséggel is örök, meggyőző művészettel lüktet századok történelmében és művészetén keresztül.

Ebben a könyvben is, bármennyire megkapó az események analógiája, a francia dialektika örök nagyszerűsége a közös vonás. Ne higgyük, hogy a történelem megismétlődik, ne higgyük, hogy a tegnaptól következtetni lehet a mára, mert csupán a tömeglélek természetrajzának tanulmányozása enged némi bepillantást a jövő rejtelmességébe. A tegnap és ma arcképében ne keressünk külső hasonlatosságokat, mert könnyen tévedünk a párhuzamba állításnál. Ha mélyebbre nézünk, úgy észre kell vennünk az ősz szellem azonosságait. A franciák nagy vallási, faji és nyelvi egysége beláthatatlan időkre konzerválják a francia nép érzelmi és gondolatvilágát. Ma is vannak Feydeau-k a francia közéletben, és bizonyos, hogy száz év múlva is lesznek. Bizonyos, hogy száz év múlva is lesznek nagyszerű szónokok és művészek Párizsban, s száz év múlva is ellenszenves lesz a hegeli filozófia, a német lélek fegyelmezett kollektivitása, ha mindjárt egy államban élnének is addigra a franciák a németekkel. A francia mentalitás annyira tömör, egységes és magányos, hogy nem tűr idegen befolyásokat, mint különös, kemény érc, nem olvad s nem olvasható idegen fémekkel. Az értelem, a tapasztalati tudományok terén mindig lesznek közösségek és megértések, de az érzelmek, a szenvedélyek tengerén örök a vihar, mert az érzelmi eltérések nem olvadhatnak össze, s csak erőszakban, fegyverropogásban csattannak, pattannak széjjel. Az érzelmi erőkkal szemben tehetetlen a józan ész s az egyének jó szándéka, akárcsak ványadt védőgát bömbölő, ciklonos viharok ellen. A népek lelkületét az érzelmek fűtik, érzelmek, melyek sohasem tartanak lépést az értelmi fejlődéssel. Mindezzért örökkön tátongni fog a szakadék a francia és német nép pszichéje között. Ezt bizonyítja a múlt és a ma, Feydeau és a kamara holnapi beszédei.

Összecsukom a könyvet, és csendesen, csalódottan teszem vissza a sorba Dumas és Flaubert közé. A könyv címe *Vigasztalás*, én azonban elolvasása után szegényebb lettem egy vigasztalással.

GEORG BRANDES: HELLAS EINST UND JETZT

Brandes csak most, öregkorára jut el Görögországba, amely után hosszú, munkás évtizedek alatt sóvárgott. Meghatottan áll az Akropoliszon, a Parthenon romjai előtt, a marathóni síkon, s rajongva keresi Pnyx mezejét, ahol Démoszthenész szónokolt az aranykoszorúért. Végre az igazi Hellász! – sóhajt fel megható ujjongással – az igazi attikai ég, a hamisztatlan görög levegő. Végre nem a dán neoklasszicizmus, gliptoték-architektúra, La Madlein stílusa, római utánzatok, szentvelen iskolai hellénizmus és tudományos német gipszek. Végre Athén, az egyedüli, az örök, az igaz.

Benne is lángol, lobog a nagy szellemek Hellász-szeretete, Byron tüze. Goethe hálálkodó lantpengetése, Victor Hugo jóindulatú lelkesedése, Winckelmann fanatikus hellénizmusa ügyesen egyesül ebben a könyvben a huszadik század legnagyobb kritikusanak tisztánlátásával és szelcs, hűvös, boncolgatni vágyó tudásával. Csupán vázlatzámba vehető ez az írás, mégis mennyivel több levegő, hangulat és elevenség vibrál ebben a vázlatban, mint a részletfizetési művelődéstörténetek szikkadt, száraz, színtelen kötetekben. Gyors és érdekes visszapillantás után a nemrég lefolyt harcokról és diplomáciai ármánykodásról beszél. Röviden ír a szmirnai borzalmakról, de a legálmosabb olvasó is megborzong. Lehet, hogy keze is öklbe szorul, ha egyre világosabban azt látja Brandes világos írásából, hogy minden harcnak, halálnak, keresztyénmészárlásnak, várospusztításnak egyedüli magyarázata Anglia és Franciaország versenyzős harca a keleti hatalomért. A zavaros görög belviszonyokban azonban Brandes még mélyebb és távolabbi okokat is talál. Ugyanis a görög irigység, a görögök szeszélyes gyűlölete nagyaik iránt már őseiknél is megvolt. Ezt Miltiadész, Themisztoklész, Anaxagoras, Arisztotelész, Xenophón, Pheidiasz, Platón, Démoszthenész sorsával illusztrálja. Bizony elég árnyék feküdt az egykori Hellászra, de fény is csillogott, s méghozzá milyen fény! A taplószáraz régiségtanok, a szívtelen, szekundafélelmes iskolai klasszicizmus után, végre bájosan, vonzóan, természetesen ragyog előttünk Hellász. És hiszünk Brandesnek, hogy nem Palesztina, hanem Görögország az emberiség szent földje.

ROMAIN ROLLAND: VIHARVIRÁG

Milyen szép könyv! Milyen tiszta, nemes, megrázó szerelem zsendül, bimbózik, pirosodik ebben a könyvben, s mellette éles, borzalmas ellentétképpen a háború mocskos tömegörülete, a nacionalizmus árulkodós, marakodós vadsága – az élet csúnya és nyugós, mint maszatos, nehéz kereszt. És ebből a borzalmas, utálatos zavarosságból üdén, tisztán, harmatosan szökellik fel Pierre és Luce szerelme. Pierre tizennyolc éves, de máris a mély szenvedélyek embere, nagyon tud szeretni és nagyon szenvedni. Kissé hasonlít Jean-Christophe-hoz: mélyre tekintő, erős akaratú, becsületes. Luce egyszerűbb, munkaszagú, de mimózárs lelkű. Véletlenül összekerülnek egy recsegős riadalomban, amikor a németek léghajókról bombázták Párizst. Összekerülnek, összesimulnak, és szelíd, tiszta, jószagú szigeteket alkotnak a háborús, halált váró Párizs fürgetegében. Romain Rolland szinte hangsúlyozni akarja, hogy Párizsban található ilyen „kötöstörtetek”, ilyen „forrásvíz tisztaságok”, melyeknek őrzője és ápolója nem az ostobaság, hanem a nemeslelkűség. A két szerelmes megtalálja az élet célját, a ma szépségét, a holnap értelmét az emberölés, feljelentgetés, bombazuhanásos napokban, s ez vigasz, megnyugtató az olvasó számára is, aki talán holnap talán, kedvtelenül vette kezébe olvasnivalóját. Pierre és Luce szerelme olyan tiszta, olyan himbálósan bódító, mint hullaszag után a liliumillat. A rügyező, felselező vágy, az egyre erősödő megkívánás, az érzések és szenvedélyek sístergős pezsdülése és felszökkenése oly üde, oly bájos és oly vonzóan kedves, mint iromba praeraffaelita freskó, melyben hárfán muzsikál a jámbor áhítat. A két szerelmes lélek a magunkévá lesz, újraéljük az ajkak szűzi, szegletes keresését, a vér akaratosszomjúságát. Mikor pedig a szerelmesekre ráhull a bombázott templom oszlopa, mi is érezzük, hogy lelkünkben elpattan az a húr, melyen Romain Rolland eddig játszott üdén, mesterien, mámorítóan.

Természetes dolog, hogy Laczkó Géza nagyon ügyesen fordította le ezt a kisregényt, melynek egyébként találó címet is adott. Szántó Lajos akvarelljét is fel kell említenem, mely a könyv belsejét tarkítja. Párizsi levegő, Párizs utáni bányadi nosztalgia vibrál ezen a kedves, kicsiny képen.